

SAL 28/2016

Holistinis žvilgsnis į frazeologizmų vartojimą ir jų kultūrinės reikšmės vertimą

Received 03/2016

Accepted 04/2016

Holistinis žvilgsnis į frazeologizmų vartojimą ir jų kultūrinės reikšmės vertimą

Holistic approach to the usage of idioms and translation of their cultural meanings

TRANSLATION / VERTIMAS

Aurelija Leonavičienė

Germanistikos ir romanistikos katedros vedėja, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva.

<http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.28.15128>

Anotacija

Atsižvelgus į kultūrinių reikšmių vertimo tyrimų svarbą ir aktualumą, straipsnyje nagrinėjami lietuvių meninių tekstų frazeologizmų kultūrinės reikšmės, frazeologizmų vaidmuo individualiame meniniame stiliuje, jų interpretacija ir vertimo į prancūzų kalbą strategijos. Tiriama kultūriškai įprasmiti frazeologizmai, kurie laikomi diferenciniais stilistiniais meninių tekstų požymiais, perteikiančiais kultūrinės konotacijas. Žvelgiant į meninius tekstus iš holistinės perspektyvos, frazeologizmai laikomi vertimo objekto sudėtine dalimi, o pats vertimo objektas traktuojamas kaip visų ekstratekstinių, intratekstinių ir intratekstinių ryšių, perteikiančių prasmę, visuma.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti lietuvių meninių tekstų frazeologizmų kontekstinę realizaciją, jų vartojimo dažnį, ypatumus ir nustatyti frankofonų vertėjų taikytas kultūrinių reikšmių vertimo į prancūzų kalbą strategijas, ir jomis išreikštas dabartines prancūzų vertimų kultūrinės transpozicijos tendencijas.

Tiriamąją medžiagą sudaro įvairių lietuvių autorių (V. Papievio, R. Šerelytės, R. Granausko, J. Savickio, G. Radvilavičiūtės, S. Parulskio ir kt.) meninio stiliaus kūriniai, kurių bendra apimtis – daugiau kaip 1300 puslapių, ir tokios pat apimties jų vertimai į prancūzų kalbą, publikuoti per nepriklausomos Lietuvos dvidešimt penkerius metus, t. y. nuo 1990 iki 2015 metų pabaigos. Analizuojamus meninius tekstus iš lietuvių kalbos vertė gimtakalbiai frankofonai vertėjai, vertimai išleisti Prancūzijoje.

Straipsnyje aprašytas mokslinis tyrimas remiasi taikomosios vertimo teorijos idėja analizuoti apibrėžto laikotarpio reprezentatyvios empirinės medžiagos vertimo praktinius reiškinius ir jų rezultatais grįsti teorines įžvalgas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: frazeologizmas, vertimo strategija, kultūrinė transpozicija, kultūrinė reikšmė, holistinė samprata.

Research Journal
Studies about Languages

No. 28/2016

ISSN 1648-2824 (print)

ISSN 2029-7203 (online)

pp. 52-66

DOI 10.5755/j01.sal.0.28.15128

© Kaunas University of Technology

Įvadas

Šiuolaikiniame vertimo moksle vertimas suprantamas kaip kultūrų dialogas plačiąja prasme, todėl iškyla būtinybė nusakyti teksto/ diskurso, kaip kultūros dėmens, santykį su jį konstruojančia visuomene. Kiekviena visuomenė, kaip rašo prancūzų filosofas Michelis Foucault, „kontroliuoja, daro atranką, organizuoja ir perskirsto diskurso gamybą, atlikdama visa tai vienu metu ir pasitelkdama tam tikras procedūras, kurios turi prislopinti diskurso galias ir pavojus, suvaldyti jo įvykio nenusipėjimą, išvengti jo sunkaus, gąsdinančio materialumo“ (1998, p.7). Kurdamas tekstą ar diskursą autorius nuolat ieško kompromiso su visuomenės keliamais reikalavimais, atspindi sociokultūrinius kontekstus ir implikuoja kultūrinės reikšmes. Pasak Joëlle Gardes-Tamine, kiekvienas rašytojas gimsta kurioje nors kultūroje, kuri jam suteikia gramatines galimybes, kurias jis gali įvertinti ir maksimaliai jomis pasinaudoti, bet suteikia ir tam tikrus prieštaravimus (2001, p.12). Negalima pamiršti, kad tekstų kalbą determinuoja epocha, stilius, žanras ir autorių sumanymai. Tad kiekvienas tekstas, ypač meninis, aktualizuotomis kultūrinėmis reikšmėmis, šių reikšmių kombinacijomis perteikia individualų meninį pasaulį ir kartu kultūrinę pajautą, pasaulėvaizdį. Kultūrinės reikšmės pasiskirsto įvairiuose semantiniuose teksto lygmenyse, persipina, viena kitą papildo ir visos kartu kuria daugiasluoksnią semantinę teksto visumą.

Viena iš kultūrinių teksto kalbos reikšmių yra frazeologizmai – konceptualioji daiktų, asmenų, reiškinių, procesų denominacija, turinti akivaizdžią pridėtinę vertę – subjektyvųjį turinį ir kultūrinę reikšmę. Pasak lietuvių stilistikos mokslo pradininko J. Pikčilingio, frazeologizmai „yra stiliaus aukso valiuta, jo ramsčių ramstis, tai, nuo ko pirmiausia priklauso išraiškos sodrumas, spalvingumas, emocinis poveikis“ (1975, p.356). Frazeologizmai suprantami kaip pastovūs, vientisos reikšmės ir vaizdingi žodžių junginiai¹, kurie, struktūros atžvilgiu, atspindi beveik visus kalbos žodžių junginių tipus (veiksmazodinius, vardažodinius ir kt.), o reikšmės požiūriu yra laikytini žodžio ekvivalentais. Ne veltui Europos stilistikos mokslo pagrindėjas Charles Bally frazeologizmus vaizdingai yra lyginęs su chemine kombinacija: jeigu iki reakcijos sudėtinės dalys išlaiko visas savo savybes, tai po reakcijos visos jos virsta kiekybiškai ir kokybiškai nauja medžiaga (1921, pp.74–75). Frazeologizmai, kaip kultūriškai įprasmintas pervadinimas, nagrinėjami vienakalbėje ir dvikalbėje komunikacijoje, nes jų vertimas visada kelia klausimų meninių tekstų vertėjams.

Šio tyrimo tikslas – išnagrinėti lietuvių meninių tekstų frazeologizmų vartojimo ypatumus, nustatyti frazeologizmų vertimo į prancūzų kalbą strategijas ir, remiantis strategijų pasiskirstymu, aptarti šiuolaikines prancūzų vertimo tendencijas. Siekiant įgyvendinti šį tikslą, keliami keli uždaviniai: 1) sudaryti reprezentatyvią lietuvių meninių tekstų, verstų į prancūzų kalbą nuo 1990 iki 2015 metų pabaigos, frazeologizmų imtį, 2) ištirti frazeologizmų vartojimo tiriamuosiuose lietuvių meniniuose tekstuose ypatumus, 3) aptarti teorines frazeologizmų vertimo galimybes ir išnagrinėti tiriamųjų tekstų frazeologizmų vertimo strategijas, 4) remiantis nustatytais kiekybiniais vertimo strategijų pasiskirstymo duomenimis, aptarti frazeologizmų, kaip kultūrinės reikšmės dėmenų, dabartines vertimo į prancūzų kalbą tendencijas.

Tiriamąją medžiagą sudaro lietuvių autorių (V. Papiėvio, J. Ivanauskaitės, J. Meko, R. Šerelytės, R. Granausko, J. Savickio, G. Radvilavičiūtės, V. Juknaitės, S. Parulskio, R. Gavelio, J. Kunčino, S. Šaltenio, J. Grušo, A. Landsbergio, J. Vaičiūnaitės, M. Zingerio ir kt.) meninio stiliaus kūriniai ir jų vertimai į prancūzų kalbą. Originalo tekstų apimtis – daugiau kaip 1300 puslapių, prancūzų vertimų – taip pat virš 1300 puslapių. Visus analizuojamus lietuvių autorių tekstus iš lietuvių kalbos vertė gimtakalbiai frankofonai, kurių darbai per pastaruosius 25 metus leidžia pastebėti bendresnes lietuvių kultūrinių reikšmių vertimo tendencijas,

1 DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000, p.159; FŽ – Frazeologijos žodynas, 2001, p.VII.

Frazeologizmų vartojimo ypatumai šiuolaikiniuose lietuvių meniniuose tekstuose

kultūrinės transpozicijos ypatumus ir tekstų vertimo kokybę. Šiame straipsnyje aprašomas tyrimas papildo 2014 metais aprašytą frazeologizmų vartojimo ir vertimo tyrimą (Leonavičienė, 2014) naujomis išvalgomis, kurios remiasi didesnės apimties tiriamosios medžiagos, papildytos naujais tekstais, analizės duomenimis. Lietuvių meninių tekstų frazeologizmų vartojimo ir vertimo į prancūzų kalbą tyrimas atliekamas taikant kiekybinio skaičiavimo ir gretinamosios vertimo analizės metodą.

Išanalizavus tiriamuosius lietuvių meninius tekstus, rasti 310 frazeologizmų. Visi reprezentatyvią tiriamąją imtį sudarantys frazeologizmai pagal modifikavimo laipsnį buvo suskirstyti į dvi grupes: uzualiuosius (nusistovėjusios gramatinės sandaros ir reikšmės) ir okazionaliuosius (pakeistos gramatinės sandaros ir modifikuotos reikšmės) frazeologizmus. Šis skirstymas remiasi lietuvių frazeologizmų tyrėjos L. Butkutės nuostata, kad okazionalieji frazeologizmai atsiranda pakeitus frazeologinio junginio komponentus, išplėtojus jo pamatinį vaizdą ar kartojant frazeologizmą, kad būtų sustiprinta meninė ir kompozicinė šio vieneto svarba (2008, p.46). Akivaizdu, kad okazionaliųjų frazeologizmų sintagminė vartoseną meniniuose tekstuose priklauso nuo autoriaus sumanymo, kūrybinio frazeologizmo aktualizavimo ir įprastinės formos modifikavimo laipsnio. Modifikuoti frazeologizmai didina meninę tekstų įtaigą, vaizdingumą, ekspresyvumą ir emociingumą.

Nagrinėjant lietuvių grožinės literatūros tekstus pastebėta, kad juose daugiau vartojama uzualiųjų nei okazionaliųjų frazeologizmų. Pastarieji, individualiai atnaujinti ir turintys daugiau stilistinio poveikio, sudaro 86 pavyzdžius (apie 28 proc. visų rastų frazeologizmų). Pateiksime kelis rastų okazionaliųjų frazeologizmų pavyzdžius:

(1) *Po valandos likau savo bute vienas, apsikrovęs metalo laužu, makulatūra ir stiklainiais, tyliai keikdamasis ir neturėdamas nė menkiausio supratimo, ką veikti su visu tuo turtu, **nukritusiu** man, galima sakyti, **iš dangaus**.* (Kond 184).

(2) *Jie dabar visi, tie mano prieteliai, kaip vienas namie **juodą duoną graužia**, niekur neišlenda ir ramumo jokio neturi su tais savo dvarais.* (Sav1 55).

(3) *<...> **ne vien pyragai** man čia, Katriut, o kiek žmonių tą supranta?* (Lan 185).

(4) *Atsitiktinai pataikiau atvažiuoti į tuos Palangos poilsio namus, kuriuose prieš keliolika metų po vestuvių praleidau **tris medaus dienas**.* (Rad 138).

(5) *<...> po apmokymo nugirdau vieną savo avelių lyginant valus su lietuviais, aš tuojau jį **prie sienos**, o ką turėjai omeny? jis, uodegą sukdamas, žmonės darbštūs, sako, dori, gražiai dainuoja, melagis!* (Lan 188).

Cituotus ir kitus tiriamosios medžiagos okazionaliuosius frazeologizmus autoriai sukuria kaip meninio poveikio priemonę, modifikavę frazeologizmus keliais būdais: 1) *sukeitę frazeologizmo komponentus vietomis arba sukūrę naują okazionalių frazeologizmą iš dviejų vartosenoje prigijusių frazeologizmų* (pavyzdžiui, „juodą duoną graužia“ (2 pav.) yra sukurtas iš dviejų žodyne įrašytų frazeologizmų: „juodą duoną valgyti“ („prastai maitintis“) ir „juodos duonos pluta grauži“ („prastai gyventi“); 2) *įterpę į frazeologizmą naujų žodžių ir taip modifikavę jo reikšmę* (3 pavyzdyje žodžio „vien“ įterpimas į „ne pyragai“ („blogas gyvenimas“) keičia frazeologizmo reikšmę, todėl „ne vien pyragai“ įgyja reikšmę „ne vien tik geras gyvenimas“); 3) *įterpę į frazeologizmą naujų žodžių ir kartu sukeitę vietomis visiems žinomo frazeologizmo komponentus* („nukritusiu man, galima sakyti, iš dangaus“ (1 pav.) yra gautas iš „iš dangaus nukristi“ ir į jį įterptų žodžių „man, galima sakyti“), 4) *praleidę kai kuriuos frazeologizmo komponentus* (pavyzdžiui, „tris medaus dienas“ (4 pav.), gautas iš „medaus

mėnesio“ („vedusiųjų gyvenimo pradžios“), praleidus junginyje žodį „mėnuo“, o „prie sienos“ (5 pav.) – iš frazeologizmo „prie sienos priremti (priresti)“ ir praleisto veiksmažodžio). Visi tiriamojoje medžiagoje rasti 86 modifikuoti frazeologizmai yra nemažas iššūkis vertėjams, nes atpažinti ir suprasti jų aktualizuotą kontekstinę reikšmę yra sunkiau nei uzualiųjų frazeologizmų. Aišku, frazeologizmų modifikavimo būdai neturi peržengti tam tikrų ribų, kai frazeologizmas kaip vienetas tampa nebesuprantamas.

Atliekant tyrimą lietuvių kalbos visi frazeologiniai junginiai buvo tikrinti frazeologizmų žodynuose. Originalių literatūros tekstų analizė ir rastų frazeologizmų lyginimas su žodynuose pateiktais lietuvių frazeologijos paradigmos duomenimis leidžia teigti, kad reali frazeologizmų vartoseną meniniuose tekstuose ne visada sutampa su lietuvių frazeologijos žodynuose (FŽ, 2001; FŽ, 2003) pateiktu leksiniu inventoriu. Nagrinėtuose lietuvių literatūros kūriniuose pavyko rasti žodynuose nefiksuotų, bet gimtakalbių vartotojų lengvai atpažįstamų ir iš atminties atkuriamų frazeologizmų: *salonų liūtas*, *muilo opera* ir kt. Pateiksime kelis pavyzdžius:

(6) *Klaikus deathshopas: vainikai, kryželiai, gedulingos juostos su banaliausiais užrašais, bet taip daro visi, žmogus čia miršta ne sau, o kaimynams, tris dienas trunkanti muilo opera, pikta banalybė.* (Par 60).

(7) *Pagaliau, padėjusi laišką į šalį, pakeldavo į mane plonyčių vielos rėmelių įrėmintas, išblukusias ir kadaise neabejotinai rugiagėlių mėlynumo akis, įkvėpdavusias gražbylystei Bencijoną Papartį-Perelmaną, salonų liūtą.* (Zing).

Cituoti frazeologizmai, pavyzdžiui, iš anglų kalbos atėjęs „muilo opera“ („soap opera“),² buvo rastas ne vieno, bet kelių skirtingų šiuolaikinių lietuvių autorių kūryboje. Šis verstinis, dažnai meninėje ir šnekamojoje kalboje vartojamas frazeologizmas neįtrauktas į lietuvių frazeologijos žodynus, nors kitus, panašios struktūros, ir taip pat iš anglų kalbos kilusius frazeologizmus, pavyzdžiui, „džiunglių įstatymas“ („the law of the Jungle“) arba „su(si)veržti diržus“ („to pull (tighten) one's belt“), galima rasti 2001 metų „Frazeologijos žodyne“ ir 2003 metų J. Paulausko „Lietuvių kalbos frazeologijos žodyne“. Tai, kad žodynuose nefiksuoti frazeologizmai yra paplitę aktyvioje vartosenoje ir ne viename funkciname (meniniame, šnekamajame, publicistiniame) stiliuje, verčia peržiūrėti frazeologizmų žodynus ir reguliariai juos papildyti naujais, vartotojų visuotinai žinomais frazeologiniais junginiais. Reikėtų nepamiršti seniai pasakytos, bet aktualios F. de Saussure'o minties, kad kiekvieną akimirką kalba yra gyvoji veikla ir praeities produktas (1972, p.24). Juk leksika, kuriai priklauso frazeologija, greičiau už gramatinę kalbos sistemą reaguoja į visuomenės pokyčius: vieni frazeologiniai junginiai traukiasi iš aktyvios vartosenos, jų nebeatpažįsta dabartiniai kalbos vartotojai (tarkime, „salonų lėlė“), kiti – įeina į frazeologijos fondą ir tampa visuotinai vartojami (pavyzdžiui, „salonų liūtas“). Naujai kalboje įsitvirtinę ir žodynuose dar neužfiksuoti frazeologizmai virsta nemaža kliūtimi kitakalbiams lietuvių literatūros vertėjams.

Semantinės struktūros ir raiškos požiūriu, tiriamojoje medžiagoje akivaizdžiai vyrauja somatiniai frazeologizmai kitų frazeologizmų grupių (gamtinių, buitinių ir kt.) atžvilgiu. Tiriamojoje medžiagoje frazeologizmai su somatizmais, t. y. tie frazeologizmai, kurių vaizdas grindžiamas žmogaus kūno dalių pavadinimais, sudaro apie 41 proc. visų rastų frazeologinių junginių (žr. 8, 9, 10 lietuviškus pavyzdžius). Tai laikytina diferenciniu tiriamųjų meninių tekstų požymiu.

2 „Muilo opera (*soap opera*) – buitinis melodraminis televizijos serialas, kuriame dažniausiai pasakojama apie šeimos gyvenimą. Pavadinimas kildinamas iš XX a. viduryje JAV išpopuliarėjusių radijo serialų, kurių rėmėjos ir reklamos užsakovės paprastai būdavo muilo gamintojų įmonės“ (Drotvinas, 2011, p.7).

Teorinis žvilgsnis į frazologizmų vertimą

Frazologizmai, nedidelės apimties pastovieji žodžių junginiai, kuriuose sutelkiama talpi kultūrinė reikšmė, didelis emocinis ir ekspresinis krūvis, lietuvių ir prancūzų kalboje dažnai įprasminami skirtingai, turi nevienodą ekspresyvumo, emociingumo ir vaizdingumo laipsnį. „Jie viena iš tų kategorijų, kur labiausiai atšviečia tai, kas nacionalinėje kalboje yra specifika, tai, kas yra jos „charakteris ir fizionomija“ (Pikčilingis, 1975, pp.362–363). Šiuolaikiniame vertimo moksle laikomasi požiūrio, kad kalbos ir kultūros sistemai nesutampa, todėl, kitaip nei ankstyvosiose vertimo teorijose (E. Nida, G. Mounin ir kt.), nebekeliamas pavienių teksto vienetų, pavyzdžiui, frazeologizmų vertimo ekvivalentiškumo ar kalbinio deficito klausimas. Šių leksinių vienetų vertimo problemos sprendžiamos laikantis holistinio požiūrio į tekstą ir traktuojant frazeologizmus kaip teksto mikrostruktūrinius vienetus, semantiškai ir stilistiškai neatsiejamus nuo semantinės teksto visumos. Referuojantys kultūrinę reikšmę frazeologizmai laikomi teksto, bet *ne vertimo vienetu*.

Praktinėje vertimo veikloje net profesionalūs vertėjai susiduria su *frazologizmo atpažinimo problema*. Pasitaiko atveju, kai frazeologizmai palaikomi laisvaisiais žodžių junginiais ir verčiami beveik pažodžiui. Taip tekste atsiranda pažodinės kalkės, klaidinančios vertimo skaitytoją. Pažodinio vertimo pavyzdžiu galėtų būti prancūzų kalbos frazeologizmas „*panier à salade*“ („policijos furgonas“), kuris lietuvių vertime virto „krepšiu daržovėms plauti“. Panašiai nutiko ir R. Rolano senajame „Žano Kristofo“ vertime, kuriame iš Biblijos į prancūzų kalbą atėjęs frazeologizmas „*la vierge folle*“ buvo išverstas „*pamišusi mergelė*“, o ne „*paikoji mergaitė*“. Dėl neatpažinto frazeologizmo tekste buvo panaikintos kultūrinės intertekstinės sąsajos su viena iš Mato evangelijų, kurioje rašoma apie dešimt paikų ir dešimt protingų mergaičių (*vierges folles* ir *vierges sages*). Kaip matyti, leksinis ir kultūrinis frazeologizmų išskirtinumas tampa nemenku išbandymu vertėjams. Neatsitiktinai lietuvių vertimo kritikoje daug metų nagrinėjamos frazeologizmų vertimo į lietuvių kalbą problemos (Šimėnaitė, 1980, pp.183–199; Rapšytė, 1980, pp.377–375; ir kt.), kurias vertimo tyrėja Laima Rapšytė vaizdingai yra pavadinusi „lietuviškų akėčių prancūziškoje dirvoje klausimu“. Sovietinio laikotarpio vertimo kritikai ir tyrėjai neretai izoliuotai nagrinėjo frazeologizmų vertimo problematiką, veikiami struktūrinės lingvistikos nuostatų. Šį požiūrį atspindi ir lietuvių stilistikos mokslo pradininko J. Pikčilingio teiginys: „Juk frazeologizmo požymių požymis – idiomatiškumas: jo semantikoje, gramatinėje išraiškoje esama, kas perdėm savita, nepakartojama. Užtat frazeologijoje būna daugiau siai to, apie ką sakome: tai „neišverčiama.“ (1975, p.363). Neišverčiamumo problema kilo iš frazeologizmo tapatinimo su vertimo vienetu arba, tiksliau, iš vertimo vieneto susiaurinimo ir grynojo lingvistinio požiūrio į vertimą: kalbinių atitikmenų paieškos vertimo kalboje. Šį požiūrį XX amžiaus šeštajame – aštuntajame dešimtmetyje propagavo rusų vertimo mokyklos atstovai, ypač A. V. Fiodorovo darbai (1953, 1958, 1983 ir kt.), darę įtaką sovietinio laikotarpio lietuvių vertimo mokslui, studijoms ir kritikai. 1953 metais publikavęs „Vertimo teorijos įvadą“ („Введение в теорию перевода (Лингвистические проблемы)“), V. A. Fiodorovas iš karto sulaukė Europos vertimo teoretikų, pavyzdžiui, E. Cary (1957, pp.179–190) kritikos dėl perdėm lingvistinio požiūrio į vertimo reiškinius. Vienas iš V. A. Fiodorovo nagrinėtų lingvistinių reiškinių buvo frazeologizmai. Teoretikas siūlė verčiant frazeologines samplaikas ir pastoviuosius frazeologinius junginius, ieškoti atitinkamos reikšmės frazeologinės samplaikos ar kito frazeologinio vieneto, bet visų svarbiausia – perteikti jo stilistinę funkciją (pavyzdžiui, šnekamosios kalbos familiarumo požymį) (1958, p.171). Jeigu vertimo kalboje nėra frazeologiniu vienetu panašiai įprasmintos reikšmės, tada teoretikas siūlė ją perteikti kitu įprastu kalboje pastoviu žodžių junginiu. Apibendrinęs įvairių tekstų frazeologizmų vertimo tyrimus, A. V. Fiodorovas priėjo išvadą, kad pastovūs frazeologiniai junginiai dažniausiai verčiami kitokios nei originalo tekste leksinės raiškos frazeologiniais žodžių junginiais (Fiodorov, 1958, p.178). Pasak teoretiko, tai priklauso nuo skirtingos kalbų nominacijos ir stilistinių išgalių.

Frazeologizmų vertimo ypatumus nagrinėja ir dabartinė vertimo teoretikė Mona Baker, remdamasi tekstynų lingvistikos duomenimis. Ji nurodė šiuos pagrindinius frazeologizmų vertimo sunkumus: 1) frazeologizmas vertimo kalboje gali neturėti atitikmens; 2) frazeologizmas vertimo kalboje gali turėti panašų atitikmenį, bet jų vartojimo kontekstai gali skirtis; 3) frazeologizmas originalo kalboje gali būti vartojamas perkeltine reikšme ir tiesiogine reikšme kaip laisvas žodžių junginys; 4) atsižvelgus į kontekstą, originalo ir vertimo kalboje frazeologizmus reikia vartoti skirtingu dažniu (1992, pp.68–71).

Šiuolaikiniame vertimo moksle vertimo vienetu laikant visų ekstratekstinių, intertekstinių ir intratekstinių ryšių, perteikiančių prasmę, visumą (Israël, 2005, p.64), frazeologizmai tapo sudėtinė vertimo vieneto dalimi, padedančia atskleisti intratekstinius ir intertekstinius ryšius. Frazeologizmų vertimas priklauso nuo semantinės teksto visumos ir vertimo kultūros skaitytojo pažinimo, vertimo teksto žanrinių ir kalbinių polinkių. Jei būtų kitaip, ir frazeologizmas ar kiti mikrostruktūriniai vienetai būtų verčiami izoliuotai, toks vertimas vestų prie teksto konstravimo originalo kalbos pavyzdžiu. Deja, kiekviena kalba turi kitokius tekstų kūrimo, t. y. tekstualumo realizavimo polinkius, tam tikrų kalbos priemonių pasiskirstymo ir vartojimo tendencijas. Kuriuos iš kultūrinę reikšmę perteikiančių frazeologizmų perteikti tapačiai, o kuriuos neutralizuoti, perfrazuoti arba, kaip pasakytų J.-L. Cordonnier, aneksuoti kultūrinės konotacijas vertimo kultūros etnocentriniais sprendimais (1995, p.171), vertėjas sprendžia kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgęs į teksto visumą ir ekstratekstinį kontekstą. Visų originalo frazeologizmų išsaugojimas, jų kultūrinių reikšmių atspindėjimas gali sukurti sunkiai suprantamą, kultūrinių kliuvinių kupiną vertimo tekstą. Jame kultūrinės reikšmės taptų savitiksles ir nieko nereikštų kitoje kultūroje. Beje, vertimuose pasitaiko ir priešinga tendencija: per dažnas frazeologizmų kultūrinių reikšmių anuliavimas ar adaptavimas vertėjo pasirinktais etnocentriniais sprendimais veda į kultūrinę originalo teksto destrukciją. Apie adaptacijos keliamą teksto destrukcijos, kultūrinių reikšmių „aneksijos“ grėsmę ir netinkamus vertėjo sociolingvistinius vertimo sprendimus yra rašęs J.-L. Cordonnier (1995, pp.167–172) ir svarstęs, kaip geriau versti kultūrinės teksto reikšmes. Ieškant atsakymo į šį klausimą, vertėjams tenka kūrybiškai taikyti semantines, gramatines ir pragmatines vertimo strategijas. Šiuolaikinėje vertimo teorijoje apie vertimo strategijas rašo ne vienas vertimo tyrėjas, tačiau tyrėjų pateikiamos strategijų klasifikacijos dažnai skiriasi, jų skirstymas priklauso nuo atliekamo tyrimo tikslo, tiriamosios medžiagos pobūdžio, apimties ir reprezentatyvumo, todėl pateiktos išvalgos ne visada tinka visiems vertimo atvejams. Vienas iš vertimo teoretikų, nagrinėjęs vertimo strategijų klausimus, A. Chestermanas siūlo skirti trisdešimt vertimo strategijų, sugrupuotų į tris grupes: gramatines, semantines ir pragmatines strategijas (1997, pp.94–112). Kiek kitokį vertimo strategijų skirstymą pateikia M. Baker (1992), atskirų strategijų pasirinkimo privalumus ir trūkumus nagrinėja J.-L. Cordonnier (1995), E. Le Bel (2006), N. Frøeliger (2013) ir kt. Kuriai strategijai teikti pirmenybę verčiant kultūrinės teksto reikšmes, pavyzdžiui, kultūrinę konotaciją turinčius frazeologizmus, priklauso nuo išankstinių metodologinių vertėjo nuostatų: jo ketinimo „atvesti skaitytoją pas autorių“ ar „atvesti autorių pas skaitytoją“, kaip 1813 metais rašė F. Schleiermachers (1985, p.299). Tolesnis vertimo metodų ir strategijų įgyvendinimas priklauso nuo vertėjo profesionalumo, kūrybiškumo, originalo ir vertimo kultūrų pažinimo, kognityvinės ir tarpkultūrinės patirties, vertimo teorijos ir metodologinių sprendimų išmanymo ir, be abejo, nuo savos kalbos semantinio ir pragmatinio inventoriaus valdymo: gebėjimo kurti tikslų ir koherentišką vertimo tekstą. *Skopos* vertimo teorijos atstovė Christiane'a Nord, patikslina, kad tikslumo taisyklė turėtų būti pavaldi koherentiškumo taisyklei, o šios abi – visų svarbiausiai *skopos* – iš anksto numatyto vertimo tikslo, taisyklei (1997, pp.100–120).

Lietuvių meninių tekstų frazeologizmų vertimas į prancūzų kalbą

Šiame skyrelyje aptarti teoriniai svarstymai ir metodologiniai frazeologizmų vertimo klausimai rodo, kad vertimas yra traktuotinas kaip daugiasluoksnis hierarchinis procesas, o frazeologizmai – kaip integruota šio proceso dalis.

Meninių tekstų frazeologizmai nėra savitiksle stilistikos priemonė, bet yra itin glaudžiai susijusi su kontekstu, komunikacine situacija, autoriaus išmone, todėl užsieniečiams vertėjams nėra lengva atpažinti šiuos leksinius vienetus. Verčiant meninį tekstą iš svietimos, negimtosios kalbos, vertėjui tenka įvertinti uzualiojo, okazionaliojo frazeologizmo ir viso kūrinio abipusę priklausomybę, konkrečioje komunikacinėje situacijoje aktualizuotą frazeologizmo lingvistinę ir kultūrinę reikšmę, stilistinę, komunikacinę ir pragmatinę funkciją ir tada ieškoti vertimo sprendimo.

Nagrinėjant tiriamąją medžiagą pastebėta, kad versdami okazionaliuosius ir uzualiuosius lietuvių autorių tekstų frazeologizmus prancūzakalbiai vertėjai taikė šias vertimo strategijas: 1) frazeologinio sinonimo parinkimo strategiją, kurią realizavo vartodami absoliutųjį frazeologinį sinonimą, dalinį kitos raiškos prancūzų kalbos sinonimą arba parinkę kitos, ne vertimo (ne prancūzų) kalbos frazeologizmą, 2) perfrazavimo strategiją, 3) perfrazavimo ir kompensacinio vertimo derinimo strategiją, 4) vertimo kalke strategiją, 5) eksplikacijos strategiją, 6) praleidimo strategiją. Dauguma strategijų pavadinimų yra perimti iš vertimo mokslo darbuose minimų vertimo strategijų pavadinimų (Chesterman, 1997; Baker, 1992; Le Bel, 2006; ir kt.). Tiesa, vertimo teoretikai ir kritikai renkasi nevienodas klasifikacijas, jos priklauso nuo tyrėjų nagrinėjamos tiriamosios medžiagos ir gautų empirinių duomenų.

Nagrinėjant frazeologinio sinonimo parinkimo prancūzų kalbos tekstuose atvejus, buvo remiamasi lietuvių leksikologės ir leksikografės E. Jakaitienės leksinių sinonimų skirstymu į absoliučiuosius ir dalinius sinonimus (2010, pp.127–128), todėl frazeologiniai vertimo sinonimai šiame darbe taip pat skirstomi į absoliučiuosius ir dalinius frazeologinius sinonimus. Tiesa, atsižvelgus į surinktus pavyzdžius, frazeologinio sinonimo parinkimo strategiją teko praplėsti papildoma grupe – kitos, ne originalo ir vertimo kalbos frazeologinio sinonimo parinkimu.

Kiekybinės lietuvių autorių tekstų frazeologizmų vertimo į prancūzų kalbą analizės rezultatai dažniausia vertimo strategija leidžia laikyti **frazeologinio sinonimo parinkimo strategiją**, kuri sudaro daugiau nei pusę, t. y. 54,3 proc. visų surinktų pavyzdžių. Gauti kiekybiniai duomenys paremia George'o Steinerio seniai pasakytą mintį, kad vertimuose „idioma nori idiomos“ (1998), kad meninio teksto vertimas, kaip kontekstinis vertimas, turi atskleisti kultūrinę teksto pajautą, autoriaus stiliaus estetiką. Tiriamosios medžiagos frazeologinio sinonimo parinkimo strategija dažniausia realizuojama parinkus *absoliutų frazeologinį sinonimą* (32,7 proc. visų pavyzdžių). Šia strategija vadinamas tos pačios semantikos ir leksinės raiškos, kaip originalo tekste, frazeologizmo, vartojamo panašiuose kontekstuose ir atliekančio panašią funkciją, pasirinkimas vertime, pavyzdžiui, „nusukti sprandą“ – „tordre le cou“, „kas tik ateina į galvą“ – „ce qui nous passe par la tête“, „nuleisti akis“ – „baisser les yeux“, „rodyti dantis“ – „montrer les dents“, „nosį riesti“ – „lever le nez“, „pirštais rodyti“ – „montrer du doigt“, „širdį draskyti“ – „briser le coeur“ ir kt. Nors lietuvių ir prancūzų kalbos frazeologizmai turi nemažai kultūrinių skirtumų, tačiau gausų absoliučiuųjų frazeologinių sinonimų parinkimą vertimo tekstuose lemia somatinių frazeologizmų vartojimas dabartinės lietuvių grožinės literatūros tekstuose ir šiuolaikinėje prancūzų kalboje. Tyrimo metu pastebėta, kad somatiniais frazeologizmais kuriamas vaizdas ir reikšmė dažnai sutampa lietuvių ir prancūzų kalbose ir atskleidžia daugeliui tautų būdingą polinkį žmogiškąją patirtį įprasminti žmogaus kūno dalių pavadinimais:

(8) – *Nebijok, vaikeli. Tavo tėvas daug pakelia. Labai daug. Jis – Meižis. Viskas bus gerai. Jis nepames galvos.* (Kond1 29).

– *Ne t'inquiète pas, mon petit. Ton père tient le coup. Très longtemps. C'est Meižis. Tout ira bien. Il ne perdra pas la tête.* (Kondr1 30).

(9) *Vienintelė mūsų kompanijos „mis“ – Vilija – ėjo nenuleisdama akių nuo Sauliaus (tikriausiai nereikia aiškinti priežasties) ir todėl nuolatos kniubo.* (lv 158).

La seule «mis» de notre groupe, Vilija, marchait sans quitter Saulius des yeux (inutile de dire pourquoi!), c'est pour cela qu'elle trébuchait tout le temps. (lva 155).

(10) *Turbūt matote viską, kas čia darosi... Ir nėra su kuo pasitarti, kam širdį atverti...* (Vil 17).

Vous voyez peut-être bien ce qui se passe chez nous... Il n'y a personne vers qui je puisse me tourner et à qui ouvrir mon cœur. (Vilim 263).

Sutampančių frazeologizmų galima rasti nagrinėjant ir kitas gamtinių, buitinių metaforinių ir kt. lietuvių ir prancūzų kalbų frazeologizmų grupes: „su vištomis gulti“ – „se coucher comme les poules“, „nukristi iš dangaus“ – „tomber du ciel“ ir kt.

Antroji pagal dažnį frazeologinio sinonimo parinkimo strategija – *vertimas daliniu sinonimu*, t. y. kitos leksinės raiškos, bet tos pačios reikšmės ir funkcijos frazeologizmu. Atliekant tyrimą rasti 65 šios grupės pavyzdžiai (21 proc. visų nagrinėjamų atvejų). Stengdamiesi perteikti viso kūrinio prasmę ir meniškumą, vertėjai susidūrė su frazeologizmų nacionaline specifika, jais perteikiama kultūrinė lietuvių reikšmė. Negalėdami prancūzų kalboje rasti identiško vaizdo ir tos pačios reikšmės frazeologizmo, jie rinkosi dalinį frazeologinį sinonimą. Taikoma vertimo strategija – į adresatą orientuota adaptacija, etnocentrinis sprendimas, kurį vertėjai priėmė norėdami pateikti skaitytojams kalbiškai ir kultūriškai įprastesnį meninį tekstą:

(11) *Jis įsitempė šunį pro duris, visa gerkle šaukdamas:*

Mama! (Juk 19).

Il traîna le chien jusqu'à la porte, en criant à pleins poumons:

– *Maman!* (Jukn 303).

(12) *Nors nesupeikė. Nors nesako, kad pinigūs išmetėm kaip į balą.* (Gra 266).

Au moins, il ne l'a pas critiquée. Au moins, il ne me reproche pas d'avoir jeté l'argent par les fenêtres. (Gran 49).

(13) *Ir įsmeigia akutes – nelyg šakutę į veršieną – į mane, savo sūnų, kuris, žinia, šiaušia ešerį prieš tėvus ir prieš valdžią – lygiai, beje, kaip ir jis pats smetonlaikiu. Betgi dabar ne tie laikai, sūnau, nugnybs kaip utėlę!* (Zing).

Il plongeait son regard en moi comme une fourchette dans la viande de veau, en moi son fils, qui bien entendu voulait faire le hérisson piquant contre ses parents et contre le pouvoir, exactement comme lui au temps de Smetona « Mais maintenant fiston, c'est plus la même époque, tu seras écrasé comme une punaise. » (Zing1).

Pateiktuose pavyzdžiuose frazeologizmas „visa gerkle“ verčiamas daliniu frazeologiniu sinonimu „à pleins poumons“, „pinigus išmetėm į balą“ – „avoir jeté l'argent par les fenêtres (jeter l'argent par les fenêtres)“, „šiaušia ešerį“ – „faire le hérisson piquant“ ir kt. Cituotais prancūzų kalbos frazeologizmais perteikiama lietuvių meninio teksto frazeologizmo reikšmė, bet skirtingai kuriamas jo emocinis ir ekspresinis turinys. Lietuvių meninių tekstų „auksa valiuta“ konvertuojama į kitą „valiutą“ – kitokio vaizdingumo prancūzų kalbos frazeologizmus, padedančius tekste išlaikyti meninį įtaigumą ir kartu atspindintį kalbos priemonių

vartojimo fraziškumo principą. Tai reiškia, kad rašant ar kalbant leksemos nejungiamos atsitiktinai ar dirbtinai, o turi nusistovėjusią ir leksiškai orientuotą vartoseną: jos reikalauja tam tikrų semantinių ir gramatinių junglumo partnerių, su kuriais tekstuose sudaro įprastus junginius arba, kaip rašo F. J. Hausmannas, – iš atminties atkuriamus „kalbos pusfabrikačius“ (Hausmann, 1984, p.398). Fraziškumo principo realizavimą prancūzų kalbos frazeologizmais galėtų iliustruoti 11 pavyzdys: nusakant rėkimą „visa gerkle“, prancūzų kalbos veiksmažodis „crier“ (*šaukti, rėkti*) aprašomoje situacijoje semantiškai implikuoja „à pleins poumons“ (*iš visų plaučių*), o 12 pavyzdžio „jeter l'argent“ (*išmesti, mėtyti pinigų*) reikalauja kalbos priemonėmis kuriamo vaizdo pabaigos „par les fenêtres“ (*per langus*). Fraziškumo principo realizavimas verčiant lietuvių kalbos frazeologizmus, leidžia išlaikyti autoriaus stiliaus vaizdingumą, jį perteikti kitos leksinės raiškos frazeologizmais, paisyti pragmatinio prancūzų kalbos vartojimo kriterijaus ir nenuieiti pažodinio frazeologizmų vertimo keliu.

Frazeologinio sinonimo parinkimo strategijos mažiausią pavyzdžių grupę sudaro kitos, *ne vertimo kalbos frazeologinio sinonimo parinkimas*. Visuose nagrinėtuose lietuvių meninių tekstų vertimuose į prancūzų kalbą rasti tik du šios strategijos pavyzdžiai. Pateiksime vieną iš jų:

(14) *Klaikus deathshops: vainikai, kryželiai, gedulingos juostos su banaliausiais užrašais, bet taip daro visi, žmogus čia miršta ne sau, o kaimynams, tris dienas trunkanti muilo opera, pikta banalybė.* (Par 60).

C'est un terrifiant magasin de la mort: couronnes, petites croix, rubans mortuaires avec les inscriptions les plus banales qui soient, tout le monde fait pareil: ici, on ne meurt pas pour soi, mais pour les voisins; soap opera qui dure trois jours, navrante trivialité. (Paru 191).

„Muilo operos“ vertimas anglų kalbos frazeologiniu vienetu „soap opera“ prancūzų kalbos tekstui suteikia papildomų stilistinių niuansų: svetimoms kalboms žodžiai aplinkiniame kontekste tampa tam tikrais svetimkūniais, tikslingai parinkta ironijos kūrimo priemone.

Neradę tinkamo frazeologinio sinonimo ir atsižvelgę į tai, kad kai kurie lietuvių kalbos frazeologizmai yra glaudžiai susiję su originalo kalbiniu ir kultūriniu kontekstu, vertėjai taikė **perfravavimo strategiją**. Ši strategija buvo aptikta 122 pavyzdžiuose, kurie sudaro 39,3 proc. visų nagrinėjamų tiriamųjų tekstų vertimo atvejų. Perfravavimu laikomas frazeologizmo vertimas nefrazeologiniu vienetu, t. y. stilistiškai konotuotu arba neutraliu žodžiu, žodžių junginiu, perteikiančiu reikšmę, bet nesukuriančiu originalo frazeologizmo meninio vaizdo. Remiantis atliktu tyrimu galima teigti, kad perfravavimas yra ne tik viena iš dažniausių, bet ir laisviausia vertimo strategija, kurią taikant pirmenybė teikiama ne mikrostruktūriniam teksto vienetui – frazeologizmui, o holistinei teksto sampratai ir tekstualumui vertimo kalba kurti. Pateikiame kelis perfravavimo strategijos pavyzdžius:

(15) *Teisybė, koks trejetas iš jų irgi nuėjo šunim šėko pjauti, bet mums tai tegul nerūpi.* (Kun 16) *À la vérité, trois d'entre eux ont aussi mal tourné, mais ce n'est pas le sujet de notre histoire.* (Kunč 230).

(16) *Matyt, tas namelis joms buvo savotiška Didžioji Motina, Pirmykštė Antis ar kita matriarcho dievybė, kuriai senmergės seserys važiuodavo nusilenkti, ir aš jų nė per nago juodymą nesuprasdavau: ūsuotos, valdingos, įtarios, jos puikiausiai laikėsi ir patriarcho sąlygomis.* (Šer 96).

Apparemment cette maison était pour elles comme La Grande Mère, La Cane Primitive, ou tout autre Divinité du matriarcat, devant laquelle les vieilles filles sœurs allaient s'incliner, et moi je ne les comprenais absolument pas: autoritaires et méfiantes, avec leurs moustaches, elles résistaient parfaitement aux conditions actuelles du patriarcat. (Šere 212).

(17) *Švilptelsiu pusbroliui. Kai jis pasirodys prieangy, pasakysiu, kad buvau Užpelkiuose. „Su tėvu?“ – „Vienas“. – „Nepūsk arabų!“ – „Netiki – nereikia“.* (Radz 51).

*Quand il se montrera sur le perron, je lui dirai que j'ai été à Užpelkis. « Avec ton papa? Non, tout seul. **Raconte pas de blagues.** Si tu me crois pas tant pis »* (Radze 68).

Tiriamosios medžiagos frazeologizmų perfravavimo strategijos pavyzdžiai buvo nagrinėti platesniame kūrinio kontekste, kuris padėjo atskleisti šios vertimo strategijos pasirinkimo priežastis: 1) prancūzų kalbos tam tikrų priemonių, t. y. ne frazeologizmų, vartojimo įprastumą ekstralingvistinėms situacijoms nusakyti, 2) vertimo teksto kohezijos (paviršinio rišlumo) ir koherencijos (vidinio rišlumo) siekį, 3) pragmatinį vertimo adresato kultūrinio žinojimo paisymą. Atsižvelgę į šias ypatybes, prancūzų vertėjai stengėsi išlaikyti lietuvių individualųjį meninį stilių ir kartu pateikti prancūzų skaitytojams tekstualų kūrinį. Kohezijos ir koherencijos, kaip vienu iš svarbiausių tekstualumo kriterijų, siekis leido vertėjams ne tik formaliai rišliai, bet prasmės požiūriu lanksčiai susieti sakinius, arba, kaip yra rašę M. A. K. Halliday'us ir R. Hasan, kohezija padėjo kurti darnų semantinį ryšį tarp teksto elementų ir kai kurių kitų elementų, kurie yra labai svarbūs tekstui suprasti ir interpretuoti (Halliday, Hasan, 1976, p.8). Realizuodami koheziją prancūzų kalbai būdingomis gramatinėmis ir leksinėmis sakinių siejimo priemonėmis ir siekdami teksto koherentiškumo, vertėjai kai kurioms ekstralingvistinėms situacijoms nusakyti rinkosi frazeologizmų perfravavimo strategiją.

Gauti tyrimo rezultatai leidžia manyti, kad perfravavimas yra ne tik laisviausia, bet kai kada ir pavojingiausia vertimo strategija. Nagrinėjant perfravavimo strategijos pavyzdžius, buvo aptiktas ne vienas atvejis, kai frankofonai vertėjai nesuprato lietuvių kalbos frazeologizmais referuojamos reikšmės, savaip ją interpretavo ir iškreipė semantinę teksto visumą. Pateiksime I. Mero novelės „Kartus rūgštynių skonis“ frazeologizmo vertimo pavyzdį:

(18) *Mykoliukas! Tas ir miško bijo! Juk visą laiką **mėto pėdas** – tai į mišką, tai iš miško.* (Me 77).

*Ou Mykoliukas? Celui-là, il avait peur de la forêt. Il **perdait** tout le temps **son chemin**. Il entrait et sortait tout le temps de la forêt.* (Mer 98).

Frazeologizmu „mėtyti pėdas“ (*einant ar bėgant daryti užuolankas*) I. Meras nusako pokario laikotarpio personažo slapstymąsi miške, vaikščiojimą užuolankomis. Prancūzų vertėja nesuprato šio frazeologizmo reikšmės ir pasirinko perifrązę „perdre son chemin“ (*pasiklysti*). Skaitant prancūzų vertimą atrodo, kad personažas ne specialiai slapstosi, o pasimetęs klaidžioja, nesiorientuoja miške, todėl ir pasiklysta: tai įeina, tai išeina iš miško („il entrait et sortait tout le temps de la forêt“). Cituotas mikrostruktūrinio vieneto vertimas išderino semantines dermes, kitaip interpretavo personažo elgesį.

Laikydami holistinio požiūrio į tekstą ir stengdamiesi perteikti teksto prasmę ir stilistinius ypatumus, vertėjai kūrybiškai derino **perfravavimo ir kompensacinio vertimo strategijas**. Tiriamojoje medžiagoje buvo rasti du šių dviejų strategijų derinimo pavyzdžiai (0,6 proc. visų pavyzdžių):

(19) *Mano kūnas vėl **nuėjo pagaugais**, kiaurai persmelkė šaltis.* (Radz 56).

*Mon corps **se mit de nouveau à trembler**, le froid me transperçait **de part en part**.* (Radze 73).

Išvertusi „nuėjo pagaugais“ (*iš baimės šiurpas nupurtė*) semantiškai adekvačia prancūzų kalbos perifrąze „se mit de nouveau à trembler“, vertėja minimaliame sakinio kontekste kompensavo patirtą stilistinį nuostolį ir kitą žodį „kiaurai“ išvertė prancūzų kalbos frazeologizmu „de part en part“, kuris leido kiek padidinti sakinio ekspresyvumą.

Analizuojant tiriamųjų tekstų vertimus į prancūzų kalbą, buvo rasta apie 1,6 proc. frazeologizmų, verstų **kalke**. Ši strategija žymi pažodinį frazeologizmo sudėtinių vienetų vertimą, dėl

kurio vertimo tekste atsiranda kalkės (pavyzdžiui, „*le talon d’Achile*“ – „Achilo kulnas“, „*le lit de Procruste*“ – „Prokrusto lova“, „*le travail de Sisyphe*“ – „Sizifo darbas“, „*la corne d’abondance*“ – „gausybės ragas“ ir kt.) (Leonavičienė, 2010, p.161). Šiuolaikiniame kalbų ir kultūrų sąveikos kontekste vertimo kalke pavyzdžių nemažėja. Tai, kad ši problema yra universali, parodė ir tiriamoji medžiaga:

(20) ... ukrainiečiai iš ... Londono! kaip arabai iš Panevėžio, žinau, kas tą ukrainiečių chorą sudarė, **arabus mums pučia**, ne be reikalo psalmes gieda, matai, su kuo mum čia reikia galynėtis, ne juokas! (Lan 183).

... Des Ukrainiens de ... Londres! C’est comme des Arabes de Panevėžys. Je sais qui a créé cette chorale d’Ukrainiens, **on pousse les Arabes chez nous**, ce n’est pas sans raison qu’ils chantent des psaumes, tu vois contre quoi il nous faut lutter ici, sans blague! (Land 121).

Cituotas okazionalusis frazeologizmas „arabus mums pučia“ yra frazeologizmo „arabus pūsti“ (*apgauđinėti išsigalvojant, mulkinti*) modifikacija. Panašios reikšmės frazeologizmo „nepūsk arabų“ vertimas jau buvo cituotas 17 pavyzdyje. Deja, 20 pavyzdžio vertėja neatpažino tekste aktualizuoto frazeologizmo, nesuprato jo reikšmės, pasiklydo kontekste, suvedžiota prieš tai ėjusių ironiškų žodžių „kaip arabai iš Panevėžio“ ir išvertė frazeologizmą kalke „on pousse les Arabes chez nous“, kuri verstiniame tekste reiškia „pas mus prakiša (prastumia) arabus“. Šis vertimo sprendimas sukūrė „kultūrinį kliuvinį“ prancūzų skaitytojams. Tiesa, iš trijų rastų vertimo kalke pavyzdžių, tik cituotas vertimas buvo klaidingas. Rastas pavyzdys rodo, kad vertimo moksle seniai aptarti *ekspresijos kalkės* (*calque d’expression*), kopijuojančios naują ekspresyvumo perteikimo būdą, ir *struktūros kalkės* (*calque de structure*), įvedančios į vertimo tekstą kalbai neįprastas sintagmas (Vinay, Darbelnet, 1997, pp.39–51), klausimai išlieka aktualūs iki šių dienų ir kad vertimo kalke strategijos taikymo tikslingumas priklauso nuo originalo kalbos ir kultūros išmanymo, vertėjo profesinio įžvalgumo ir teorinio pasirengimo.

Pasiskirstymo požiūriu, vieną iš mažiausių pavyzdžių grupių (0,6 proc. visų tiriamų atvejų) sudaro *eksplicikacijos strategija*. Ši kiekybinė išraiška atspindi bendrosios vertimo praktikos nuostatą eksplicitiškai nekomentuoti verčiamų frazeologizmų reikšmės ir jais kuriamo vaizdo, nes frazeologizmai verčiami kaip integruota mikrostruktūrinė teksto dalis. Tiriamojoje frazeologizmų imtyje išimtį sudaro J. Kunčino novelėje pavartotas rusų kalbos frazeologizmas „kak pit dat“ (rus. „как пить датъ“ – *nieko nepridursi; savaimę suprantama*):

(21) – **Pora kaip tvora!** – šaukia patenkintas Turkas ir stumia juos už to margo kartūno. **Kak pit dat!** (Kun 21).

– **Le couple, solide comme une barrière!** Crie le Turc, tout content, et il les pousse derrière l’indienne multicolore. **Kak pit dat!** (Kunč 235).

Palikusi lotyniškais rašmenimis, kaip originalo tekste, parašytą rusišką frazeologizmą, prancūzų vertėja išnašose nurodė jo reikšmę (En russe: «Il n’y a rien à redire!» (N.D.T.)) Eksplicikacijos strategija leido išsaugoti papildomą stilistinę konotaciją tekste turintį trečiosios kalbos frazeologinį vienetą.

Žvelgiant į tiriamuosius tekstus holistiniu požiūriu, vertimų tekstuose neišvengiamai tenka taikyti **praleidimo strategiją**. Ji sudaro 3,6 proc. visų surinktų frazeologizmų pavyzdžių. Praleisti frazeologizmai pateisinami semantiniu, stilistiniu vertimo teksto pertekliumi ir teksto kompresijos siekiu. Tačiau pasitaikė ir tokių frazeologizmų, kurie vertimo tekste buvo praleisti kartu su ištisomis pastraipomis:

(22) *Kamilė sykį girdėjo, kaip mama, rūkydama su teta Nijole virtuvėje, pasakė: „Vargšė Kamilė, įsikalė sau į galvą, kad yra negraži! Ji juk tokia fainuolė – tikras Trolis Mumis! Ir sugalvok tu man – negraži! Žinok, graužiasi baisiausiai – net man širdis plyšta.* (Ivan 12).

Stilistiškai reikšmingi J. Ivanauskaitės novelės „Kaip užsiauginti baimę“ frazeologizmai „įsikalė sau į galvą“ (*įsitikino*) ir „širdis plyšta“ (*jaučia didelį rūpestį, sielvartą, liūdesį*) vertime buvo praleisti su visa pastraipa, kurioje pasitaikė ir kitų kultūrinę reikšmę turinčių tikrinių daiktavardžių: Trolis Mumis, Senelis Šaltis, Snieguolė. Nežinia, kokių motyvų vedama vertėja atsisakė ištisos teksto dalies, tačiau vertimo kokybės, semantinės teksto visumos požiūriu, šis praleidimas atnešė kai kurių reikšmės nuostolių. Aišku, siekdami teksto semantinio vientisumo ir tekstualumo, vertėjai sprendė, kurias reikšmes perteikti, o kurių atsisakyti, kad vertimas netaptų žodyno apibrėžčių sanakaupa.

Išnagrinėjus reprezentatyvios apimties lietuvių meninių tekstų frazeologizmų vertimą į prancūzų kalbą, darytinos tokios išvados:

- 1 Remiantis tiriamosios medžiagos pavyzdžiais, buvo nustatytos aštuonios frazeologizmų vertimo strategijos, kurios leido išplėti A. Chestermano aprašytą sinonimijos strategiją absoliučiojo, dalinio ir kitos kalbos frazeologinio sinonimo parinkimo strategijomis, patikslinti M. Baker aptartas idiominių vienetų vertimo strategijas ir papildyti jas perfrazavimo ir kompensacinio vertimo derinimo strategija bei teoretikų darbuose neminėta frazeologizmo eksplikacijos strategija.
- 2 Holistinė originalo teksto interpretacija, vertimo teksto kohezijos ir koherencijos – tekstualumo kriterijų siekis, situacinio tinkamumo paieška, vertimo kalbos priemonių dažnio paisymas, fraziškumo principo realizavimas determinavo vertėjų sprendimus pasirinkti vieną ar kitą vertimo strategiją ir lėmė kiekybinę strategijų pasiskirstymą.
- 3 Nustatyta, kad 96,4 proc. visų frazeologizmų buvo išversti kokybiškai, tačiau ne visi perteikė lietuvių kultūrinės teksto reikšmes. Subjektyvųjį frazeologizmų turinį, t. y. šiais vienetais implikuojamas kultūrinės reikšmes vertėjai perteikė versdami 34,9 proc. pavyzdžių. Didžiausią šios grupės vertimo pavyzdžių dalį sudarė absoliutieji, t. y. tos pačios semantikos ir raiškos, frazeologiniai sinonimai (32,7 proc. pavyzdžių). Šios strategijos dažną taikymą lėmė gausus somatinių frazeologizmų vartojimas tiriamuosiuose lietuvių meniniuose tekstuose ir identiškas jų reikšmės, vaizdingumo ir kontekstinio vartojimo sutapimas lietuvių ir prancūzų kalbose.
- 4 Pagal tai, kiek perteikta frazeologizmais referuojamų kultūrinių reikšmių pasirinkus absoliučiojo frazeologinio sinonimo, kalkės ir eksplikacijos strategijas, galima teigti, kad dabartiniai prancūzų vertėjai taikė didesnę kūrinių adaptaciją ir panaikino daug kultūrinių reikšmių. Kita vertus, frazeologizmai yra leksiniai kalbos vienetai, priklausantys kalbos raiškos planui ir intratekstiniams ryšiams, todėl atsitraukus nuo išorinio žodžių apvalkalo, metodologiškai tikslingai buvo neutralizuotas frazeologizmų subjektyvusis turinys arba jie buvo pakeisti vertimo kultūros vienetais. Tai rodo prancūzų vertėjų dažniau taikytą kultūrinių reikšmių savinimo (angl. *domestication*) tendenciją.
- 5 Kiekybiškai išnagrinėjus aštuonių vertimo strategijų duomenis, matyti, kad antroji pagal dažnį vertimo pavyzdžių grupė yra perfrazavimo strategija (39,3 proc. visų pavyzdžių). Šios strategijos pavyzdžiai rodo, kad konotacinės frazeologizmų reikšmės tampa dideliu vertėjų išbandymu, nes lietuvių ir prancūzų kultūrose jos turi nemažai skirtumų. Nemažas neutralizuotų kultūrinių reikšmių skaičius leidžia tvirtinti, kad sunkiausia vertimuose yra ne kalbinė, o kultūrinė reikšmė ir kultūrinė transpozicija, kuri kartais pakrypta kultūrinės originalo destrukcijos kryptimi ir lemia naujų etnocentriškai reikšmingų kultūrinių konotacijų atsiradimą vertimo tekste.
- 6 Tiriant uzualiųjų ir okazionaliųjų frazeologizmų kiekybinį vartojimą lietuvių meniniuose tekstuose, paaiškėjo, kad individualiai atnaujinti okazionalieji frazeologizmai, kaip didesnė stilistinio poveikio priemonė, yra tris su puse karto rečiau vartojami už uzualiuosius

Išvados

frazeologizmus. Tai rodo, kad autorinėje lietuvių meninėje kūryboje vertėjai dažniau susiduria su visuotinai lietuvių kultūroje atpažįstamais uzualiaisiais frazeologizmais, kurių daugumą galima rasti frazeologijos žodynuose. Juose pateikta frazeologizmų medžiaga, viena vertus, palengvina vertėjų į užsienio kalbas darbą, kita vertus, ji kiek apsunkina, nes frazeologizmų žodynuose vertėjai ne visada gali rasti realijoje vartosenoje paplitusius frazeologizmus. Manytume, kad šiame tyrime surinkti ir aprašyti frazeologizmų vartojimo duomenys galėtų būti naudingi atnaujinant lietuvių frazeologijos žodyną ar rengiant praktiniame vertėjų darbe labai reikalingą lietuvių – prancūzų arba prancūzų – lietuvių kalbų frazeologizmų žodyną.

Literatūra

1. Bally, Ch., 1921. *Traité de stylistique française* 1. Paris: Imprimé en Allemagne chez Winter, Heidelberg (Bade).
2. Baker, M., 1992. In *Other Words – A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
3. Butkutė, L., 2008. Frazeologizmų stilistinės ir retorinės išgalės politiniame diskurse, *Lituanistica*, 54 t., nr. 2(74), pp.44–54.
4. Cary, E., 1957. Théories Soviétiques de la Traduction, *Babel*, vol. III, nr. 4, pp.179–189.
5. Chersterman, A., 1997. *Memes of Translation*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins.
6. Cordonnier, J.-L., 1995. *Traduction et culture*. Paris: Les Éditions Didier.
7. De Saussure, F., 1972. *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot (première éd. – 1916).
8. Drotvinas, V., 2011. Frazeologizmai iš anglų kalbos. *Gimtoji kalba*, nr. 7, pp.3–9.
9. Fiodorov A. V., 1958. Федоров А. В. Введение в теорию перевода. Москва: Издательство литературы на иностранных языках.
10. Fiodorov A. V., 1983. Федоров А. В. Искусство перевода и жизнь литературы. Ленинград: Издательство «Советский писатель».
11. Frøeliger, N., 2013. *Les noces de l’analogique et du numérique. De la traduction pragmatique*. Paris: Les Belles Lettres.
12. Foucault, M., 1998. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.
13. Garde-Tamine, J., 2001. *La stylistique*. Paris: Armand Colin.
14. Halliday, M. A. K., Hasan, R., 1976. *Cohesion in English*. London, New York: Longman Pub Group.
15. Hausmann, F. J., 1984. Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen, *Praxis des neusprachlichen Unterrichts* 31, pp.395–406.
16. Israël, F., 2005. *Pricipes pour une pédagogie raisonnée de la traduction: le modèle interprétatif*. Israël, F. et Lederer, M. *La Théorie Interprétative de la Traduction III (de la formation à la pratique professionnelle)*. Paris-Caen: Lettres modernes minard, pp.61–73.
17. Jakaitienė, E., 2010. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
18. Le Bel, E., 2006. *Traduire la phraséologie: réflexions méthodologiques et étude de cas*, RAEL: revista electrónica de lingüística aplicada, nr. 5, pp.57–70. [Prieiga per internetą 2014 07 01: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2254286>].
19. Leonavičienė, A., 2010. *Vertimo atodangos: teorija ir praktika (prancūzų-lietuvių kalba)*. Kaunas: Technologija.
20. Leonavičienė, A., 2014. *Kultūrinių teksto reikšmių interpretacija ir vertimas*. Mokslo monografija. Kaunas: Technologija.
21. Nord, Ch., 1997. *Text Analysis in Translation. Theory, Method and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Translated from the German by Nord, Ch. and Sparrow, P. Amsterdam/ Atlanta GA: Rodopi, pp.100–120.
22. Pikčilingis, J., 1975. *Lietuvių kalbos stilistika, II dalis*, Vilnius: Mokslas.
23. Rapšytė, L., 1980. *Frazeologizmų vertimo bėdos, Meninio vertimo problemos*. Vilnius: Vaga, pp.367–375.
24. Schleiermacher, F., 1985. *Des différentes méthodes de traduire (traduit de l’allemand par Berman, A.), Les tours de Babel. Essais sur la traduction*. Mauvezin: Éd. Trans-Europ-Repress, pp.277–347.
25. Steiner, G., 1998. *After Babel*. Oxford New York: Oxford University Press.

26. Šimėnaitė, Z., 1980. Žvilgsnis į „Pakeltos velėnos“ frazeologizmų vertimus, Meninio vertimo problemos. Vilnius: Vaga, pp.183–199.

Šaltiniai

DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

FŽ – Paulauskas, J., (ats. redaktorius) et al. 2001. Frazeologijos žodynas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

FŽ – Paulauskas, J., 2003. Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas. Kaunas: Šviesa.

Gra – Granauskas, R., 2000. Su peteliške ant lūpų. Su peteliške ant lūpų. Vilnius: Presvika, pp.255–276.

Gran – Granauskas, R., 2003. Un papillon sur la bouche (traduit par Barakauskaitė, M.). Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.33–61.

Iv – Ivanauskaitė, J., 2003. Pakalnučių metai. Pakalnučių metai. Vilnius: Tyto alba.

Iva – Ivanauskaitė, J., 2003. L'année des muguets. Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.153–167.

Ivan – Ivanauskaitė, J., 2009. Kaip užsiauginti baimę. Kaip užsiauginti baimę. Apsakymai. Vilnius: Tyto alba, pp.7–19.

Juk – Juknaitė, V., 1995. Stiklo šalis. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Jukn – Juknaitė, V., 2003. Le pays de verre (traduit par Melkūnaitė, A., Muhleisen, L.). Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.295–320.

Kond – Kondrotas, S. T., 1982. Kolekcionierius. Įvairių laikų istorijos. Apsakymai. Vilnius: Vaga, pp.178–189.

Kond1 – Kondrotas, S. T., 1981. Žalčio žvilgsnis. Vilnius: Vaga.

Kondr1 – Kondrotas, S. T., 1991. L'ombre du serpent. (traduit par Karvelis, U.). Paris: Éditions Albin Michel S. A.

Kun – Kunčinas, J., 1996. Turkas. Meilės istorija. Menestreliai maksipaltais. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, pp.16–22.

Kunč – Kunčinas, J., 2003. Le Turc. Une histoire d'amour. Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.227–237.

Lan – Landsbergis, A., 1992. Dainos gimimas. Kelionės muzika. Vilnius: Vaga, pp.180–190.

27. Vinay, J. P., Darbelnet, J., 1997. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Paris: Les Éditions Didier (I-ière éd. – 1958).

Land – Landsbergis, A., 2003. Genèse d'une chanson (traduit par M. Puig). Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.115–131.

Me – Meras, I., 1995. Kartus rūgštynių skonius. Apverstas pasaulis. Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, pp.66–81.

Mer – Meras, I., 2003. Le goût amer de l'oseille (traduit par Vitureau, M.). Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.85–103.

Par – Parulskis, S., 2002. Šiaurinė kronika. Siužetą siūlau nušauti. Vilnius: Baltos lankos, pp.59–65.

Paru – Parulskis, S., 2003. Une chronique du Nord (traduit par Kraujelis, V. et Denis, L.). Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.189–198.

Rad – Radvilavičiūtė, G., 2002. Lietingų kurorto dienų prisikėlimai. Siužetą siūlau nušauti. Vilnius: Baltos lankos, pp.136–142.

Radz – Radzevičius, B., 1984. Žmogus sniege. Link debesijos. Vilnius: Vaga, pp.49–58.

Radze – Radzevičius, B., 2003. L'homme dans la neige. Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.189–198.

Sav1 – Savickis, J., 2004. Raudoni batukai. Novelės. Vilnius: Žaltvykslė, pp.52–62.

Presses Universitaires de Caen, pp.239–256.

Šer – Šerelytė, R., 2001. Korektorė ir reptilija. O ji tepasakė miau. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, pp.95–105.

Šere – Šerelytė, R., 2003. La correctrice et le reptile. Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.209–219.

Vil – Vilimaitė, B., 1996. Atsigręžti meilėje. Užpustytas traukinys. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, pp.16–18.

Vilim – Vilimaitė, B., 2003. Revenir sur ses pas. Des âmes dans le brouillard. Caen: Presses Universitaires de Caen, pp.262–264.

Zing – Zingeris, M., 2006. Mano močiutė ir Ana Karenina. Šiaurės Atėnai, nr. 822, 2006-11-25.

Zing1 – Zingeris, M., 2006. Ma grand-mère et Ana Karénine (traduit par Paliulis, C.). Transcript, revue européenne internet des livres et des lettres. Aberystwyth: University of Wales.

Summary

Aurelija Leonavičienė. Holistic Approach to the Usage of Idioms and Translation of their Cultural Meanings

Considering the importance and relevance of research of the translation of cultural meanings, the article analyses cultural meanings in contemporary Lithuanian literary texts, their importance in an individual literary style, and strategies of translation into the French language. The present research covers culture-specific idioms. They are considered to be differential stylistic features of literary texts that transmit cultural connotations. Besides, idioms belong to the object of contemporary translation studies, which is the whole of all extratextual, intertextual, and intratextual relations that transmit meaning.

The aim of the present article is to analyse the contextual realization and the frequency of usage of idioms in Lithuanian literary texts, to determine translation strategies applied by francophone translators for the translation of cultural meaning into the French language, and to define contemporary tendencies in cultural transposition as expressed in French translations.

The research material comprises literary works by different Lithuanian authors (V. Papievis, R. Šerelytė, R. Granauskas, J. Savickis, G. Radvilavičiūtė, V. Juknaitė, S. Parulskis, etc.) with the total number of pages in the Lithuanian language exceeding 1300, and the same number of pages translated into the French language; all the translations were published during the first 25 years of the independent Lithuania, i.e. from 1990 until the end of 2015. All the analysed literary texts have been translated by native francophone speakers and published in France.

The present scientific research is based on the idea of the applied translation theory to analyse examples of translations in the representative empirical data from a concrete period of time and to base theoretical insights on its results.

Apie autorę

Aurelija Leonavičienė

Profesorė, Germanistikos ir romanistikos katedros vedėja,
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva.

Mokslinių tyrimų sritys

Vertimo teorija ir praktika, teksto lingvistika, stilistika,
pragmatika ir kontrastinė kalbotyra.

Adresas

Germanistikos ir romanistikos katedra, Humanitarinių mokslų
fakultetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Donelaičio g. 52,
Kaunas, LT-44244, Lietuva.

El. paštas:

a.leonaviciene@hmf.vdu.lt